

טבת התש"ע

בס"ד

פרדה מיעקב אבינו לפרשת ויחי (ע"פ שעורו של הרב אלחנן סמט)

נובעים ממניעים כפולים (ולעתים אף משולשים).

המניע האחד הוא המידי והגלוי לעין, והוא נובע מן הסיפור המקומי, ואילו האחר הוא מניע מרום יותר, ומקורו בהקשר הרחב של סיפור חייהם של יעקב ושל האבות האחרים, והוא מתגלה בדבר ה' ליעקב. הבה נדגים זאת.

1. יציאתו של יעקב לחרן, אל לבן אחי אמו (תולדות-ויצא, סוף פרק כ"ז ופרק כ"ח)
המניע הראשון הוא פחדו מעשו, ומצוות אמו שיברח לשם מחמת הסכנה:

2. בראשית כ"ז, מב-מג
ויגד לרבקה את דברי עשו בנה הגדל, ותשלח ותקרא ליעקב בנה הקטן ותאמר אליו: הנה עשו אחיך מתנחם לך להרגך. ועתה בני שמע בקלי וקום ברח לך אל לבן אחי חרנה.

המניע השני נובע ממצוות אביו (הפועל אף הוא בהנחיית רבקה אשתו):

3. בראשית כ"ח, א-ב
ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אתו ויצוהו ויאמר לו: לא תקח אשה מבנות כנען. קום לך פדנה ארם ביתה בתואל אבי אמך, וקח לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך.

המניע הראשון הוא תולדה מידיית של הסיפור שקדם, ואינו אלא מניע שלילי.

המניע השני הוא בעל חשיבות עצמית, והוא מניע חיובי המקשר את סיפור יעקב לסיפור האבות בפרשה הקודמת, חיי שרה, שם שלח אברהם את עבדו לחרן כדי למצוא אישה ליצחק.

ואכן, יצחק סומך לציוויו על יעקב את ברכת אברהם - ברכת הזרע וברכת הארץ (שם פסוקים ג-ד).

יעקב שומע בקול אביו ובקול אמו (ראה פסוק ז), אולם המסופר בהמשך פרשת ויצא קשור למניע השני, ולא לראשון.

עם תחילת יציאתו לחרן מצטרף מניע שלישי להליכתו: התגלות ה' ליעקב בבית אל.

שני חלקים בדבר ה' אליו, ושניהם מיועדים לחזק את יעקב ולעודדו בהליכתו לחרן.

4. בראשית כ"ח, יג-יד
בחלק הראשון ניתנת לו שוב "ברכת אברהם", הפעם מפי ה', ובביטויים בעלי עצמה רבה ביותר:
הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתננה ולזרעך. והיה זרעך

א. דמותו של יעקב בספר בראשית

במרכז עלילתו של הסיפור על יוסף ואחיו (סיפור בראשית) בתחילת פרשת וישב וסופו בסוף חומש בראשית) עומד משולש דמויות:

בקודקוד אחד מצוי יעקב, באחד – יוסף, ובאחד - האחים.

אם בחלקים מסוימים של הסיפור יוסף הוא שעמד בראש משולש הדמויות, ובחלקים אחרים - האחים, הרי בבוא הסיפור אל סיומו, בפרשת ויחי יעקב, חוזרת דמותו של אבינו הזקן לעמוד בראש.

הכול בפרשה זו מסתובבים סביבו, הן בחייו והן לאחר מותו: בחייו – הכול מתברכים מפיו, ולאחר מותו – הכול מקיימים את צוואתו האחרונה.

מראש פרשת תולדות ועד סוף פרשת ויחי - לאורך שבע פרשות שהן יותר ממחציתו של ספר בראשית - עומדת דמותו של יעקב במרכז.

תולדות חייו ניתנות לנו מלידה ועד פטירה, והאירועים העיקריים שעברו עליו מסופרים בדרך שיש בה המשכיות ורציפות.

אנו נפגשים בהיבטים שונים של אישיותו, המתגלים במצבים דרמטיים בכל תקופות חייו, הן כנער בבית הוריו, הן כגבר במיטב שנותיו, כשהוא נאבק על הקמת משפחתו ועל קיומה, והן כזקן המתאבל על בנו מחד, והזוכה לעמוד בראש השבת המאוחד מאידך.

על כן נדמה כי אין עוד דמות במקרא שהיא כה מוכרת לנו.

האישיות המתגלה לנו בכל אלו, כמו גם העובדה שיעקב הוא מייסדו של העם הקרוי על שמו "ישראל", הקנו לו בפי חז"ל את התואר הרם:

1. בראשית רבה ע"ו, א
יעקב - "הבחור שבאבות".

את העיון לפרשה שבה אנו נפרדים מיעקב, נקדיש הפעם לא לפסוק או לסיפור מסוים בפרשה, אלא לתיאור מוטיב אופייני החוזר ונשנה בסיפור תולדותיו של יעקב - קו מרכזי בפרשות אלו, שיש בו כדי לסייע בשרטוט דמותו.

ב. מניעים כפולים למעשים בחיי יעקב

תופעה מיוחדת בסיפור תולדות חייו של יעקב היא שמעשים מכריעים שהוא עושה, וכל תנועה משמעותית שהוא נע בחייו,

יעקב בורח מן האזור המסוכן של שכם, ששמעון ולוי הרגו את אנשיה.

מניע זה נרמז בדברי יעקב אל שני בניו אלה בסוף פרשת דינה:

8. בראשית ל"ד, ל

עכרתם אותי להבאישני בישב הארץ, בכנעני ובפרזי, ואני מתי מספר ונאספו עליו והכוני, ונשמדתי אני וביתי.

אך כמעט במפורש נאמר הדבר בעת הליכתם משם:

9. בראשית ל"ה, ה

ויסעו, ויהי חתת א-להים על הערים אשר סביבותיהם ולא רדפו אחרי בני יעקב.

משמע אפוא כי הללו ברחו מן המקום.

אך להליכתו של יעקב משכם מניע נוסף, המבואר יותר בכתוב - צו ה':

10. בראשית ל"ה, א

ויאמר א-להים אל יעקב: קום, עלה בית אל ושב שם, ועשה שם מזבח לא-ל הנראה אליך בברוך מפני עשו אחיך.

אף כאן, כמו בשני האירועים הקודמים, המניע הראשון הוא מקומי - תולדת הסיפור הקודם על אונס דינה ועל עונשם של אנשי שכם, ואינו אלא מניע שלילי.

כמו שני קודמיו, גם המניע השלילי הזה הופך את תנועתו של יעקב לבריחה מן המקום.

אולם צו ה' ליעקב מנומק בטעם חיובי - קיום הנדר בבית אל - והוא נובע מן הסיפור השלם על תולדות יעקב.

באמרו לאנשי ביתו להתכונן להליכה לבית אל, מנמק זאת יעקב רק בנימוק החיובי:

ג ונקומה ונעלה בית אל ואעשה שם מזבח לא-ל הענה אתי ביום צרתי, ויהי עמדי בדרך אשר הלכתי.

לאחר כל מה שאירע בהמשך הסיפור בבית אל ובדרך ממנה נאמר:

11. בראשית ל"ה, כז

"ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע הוא חברון, אשר גר שם אברהם ויצחק".
ובכך נרמז מניע נוסף להליכתו.

4. ירידת יעקב למצרים (פרשת ויגש, פרק מ"ה ותחילת פרק מ"ו)

יוסף מזמין את אביו לבוא אליו למצרים, והוא מנמק זאת בטעמים כלכליים:

12. בראשית מ"ה, ט-יא

מהרו ועלו אל אבי ואמרתם אליו... רדה אלי, אל תעמד, וישבת בארץ גשן והיית קרוב אלי... וכלכלתי אתך שם. כי עוד חמש שנים רעב, פן תורש אתה וביתך וכל אשר לך.

יעקב עצמו מנמק את הליכתו למצרים ברצונו לראות את יוסף:

13. בראשית מ"ה, כז-כח...

וירא את העגלות אשר שלח יוסף לשאת אתו ותחי רוח יעקב אביהם. ויאמר ישראל: רב, עוד יוסף בני חי, אלכה ואראנו בטרם אמות.

כעפר הארץ, ופרצת ימה וקדמה צפנה ונגבה, ונברכו בך כל משפחת האדמה ובזרעך.

בחלק השני, הנושא אופי אישי, ניתנת ליעקב הבטחת שמירה בגלות והשבה אל הארץ:

טו והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך, והשבתוך אל האדמה הזאת...

ביציאתו מבית אל לחוצה לארץ - "וישא יעקב רגליו וילך ארצה בני קדם" (כ"ט, א) - מלוות אותו מצוות אמו, מצוות אביו והתגלות ה' אליו, כשלושה מניעים להליכתו.

2. יציאתו של יעקב מחרון לשוב לארץ אבותיו (פרשת ויצא, פרק ל"א)

המניע הגלוי הראשון נוצר כשיעקב נוכח בשינוי היחס כלפיו מצד לבן ובניו:

5. בראשית ל"א, א-ב

וישמע את דברי בני לבן לאמר: לקח יעקב את כל אשר לאבינו, ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה. וירא יעקב את פני לבן והנה איננו עמו כתמול שלשום.

אך מיד בסמוך, בפסוק ג, מצטרף מניע אחר:

ג) ויאמר ה' אל יעקב: שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך.

אף כאן, כמו באירוע הקודם, המניע הראשון הוא תולדה מידית של הסיפור שאנו מצויים בו, ואינו אלא מניע שלילי.

אולם צו ה' ליעקב מנומק בטעמים חיוביים:

הגיע זמנו של יעקב לשוב אל ארץ אבותיו, המיועדת לו ולזרעו. ואולי אף נרמז כאן דבר נוסף:

6. בראשית רבה ראש פרשה ע"ד

"אמר לו הקב"ה: אביך מצפה לך, אמך מצפה לך, אני בעצמי מצפה לך".

בדבריו אל נשיו בהמשך הסיפור מבטא יעקב את שני המניעים לרצונו לשוב:

7. בראשית ל"א

ה ראה אנכי את פני אביכן כי איננו אלי כתמל שלשם...

יא-יג ויאמר אלי מלאך הא-להים בחלום: יעקב, ואמר: הנני...

אנכי הא-ל בית אל אשר משחת שם מצבה, אשר נדרת לי שם נדר.

עתה קום צא מן הארץ הזאת ושוב אל ארץ מולדתך.

ובכן, מה הם מניעיו של יעקב בעת הליכתו מחרון?

הכתוב עצמו מעיד על שני מניעים שונים:

יז-יח ויקם יעקב וישא את בניו ואת נשיו... לבוא אל יצחק אביו ארצה כנען.

כ-כא ויגנב יעקב את לב לבן הארמי על בלי הגיד לו כי ברח הוא. ויברח הוא וכל אשר לו...

לכך יש לצרף את היענותו לדבר ה' (כדברי נשיו בפסוק טז):

(ט"ז) ועתה כל אשר אמר א-להים אליך עשה),

שציווה עליו לשוב לארצו ולמולדתו, ורמז לו בדברי מלאכו על הצורך לקיים את נדרו שנדר בבית אל.

3. הליכת יעקב וביתו משכם לבית אל (פרשת וישלח, פרק ל"ה)

המניע המידי להליכה זו אמנם אינו מובלט בכתוב, אך בכל זאת הוא מפורש בו:

אולם בהגיעו לבאר שבע - קצה גבול ההתיישבות בארץ כנען - זובח יעקב זבחים לא-להי אביו יצחק.

14. בראשית מ"ה מ"ו

מ"ה: (כח) וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל רַב עוֹד יוֹסֵף בְּנֵי חַי אֲלֶכָה וְאֶרְאֶנּוּ בְּטָרֶם אָמוֹת:

מ"ו: (א) וַיֹּסֶע יִשְׂרָאֵל וְכָל אֲשֶׁר לוֹ וַיָּבֵא בְּאֶרֶץ שְׁבַע וַיִּזְבַּח זְבָחִים לֵאלֹהֵי אָבִיו יַצְחָק: (ב) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל בְּמִרְאֵת הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הֲנִי: (ג) וַיֹּאמֶר אֲנֹכִי הָאֵל אֱלֹהֵי אָבִיךָ אֵל תִּירָא מִרְדָּה מִצְרַיִם כִּי לְגוֹי גָדוֹל אֲשִׁימְךָ שָׁם: (ד) אֲנֹכִי אֶרְדָּ עִמָּךְ מִצְרַיִם וְאֲנֹכִי אֶעֱלֶךָ גַם עִלָּה וַיֹּסֵף יְשִׁית יְדוֹ עַל עַיְנָיִךְ: מדוע עשה כן?

רד"ק עונה על כך:

15. רד"ק על בראשית מ"ו, א

לפי שיצחק אביו היה רצונו לרדת מצרים מפני הרעב, ואמר לו הא-ל (כ"ו, ב) 'אל תרד מצרימה'... וקודם שיצא מן הארץ רצה לדעת רצון הא-ל אם ימנעו כאשר מנע מאביו יצחק או לא, וזבח זבחים כדי שתבוא אליו רוח הנבואה.

אך רמב"ן ראה לכך מניעים אחרים:

16. רמב"ן בתחילת פירושו למ"ו, א

כאשר בא יעקב לרדת מצרים, ראה כי הגלות יתחיל בו ובזרעו ופחד ממנו. וזבח זבחים רבים לפחד אביו יצחק, שלא תהא מידת הדין מתוחה כנגדו.

ה' אכן מתגלה ליעקב ומעודדו לרדת מצרימה:

17. חזקוני

"אל תירא מרדה מצרימה" - אין אומרים 'אל תירא' אלא למי שהוא מתיירא. ואת סיבת יראתו של יעקב חשף לפנינו רמב"ן. אף חזקוני כתב כן:

"אל תירא" - לפי שהיה יעקב מתיירא ואומר: 'עכשיו שאני יורד למצרים קרבו הימים שנאמר לזקני גזרת שעבוד ועינוי על זרעי בארץ לא להם'.

אמר לו הקדוש ברוך הוא: 'אל תירא מרדה מצרימה. אם לאביך הזהרתי, באתי לך להבטיחך. אם קרבו ימי שעבוד ועינוי, גם קרבה הברכה שבירכתני את זקנך (בראשית י"ב, ב) ויאעשך לגוי גדולי היינו כי לגוי גדול אשימך שם'.

כמו בהתגלות הלילית בבית אל, גם בהתגלות לילית זו יש בדבר ה' המעודדו שני חלקים:

הראשון - לאומי: "לגוי גדול אשימך שם".

אותה הבטחה שהבטיחו ה' בבית אל "והיה זרעך כעפר הארץ" - תתקיים דווקא במצרים, ועל כן על יעקב לרדת לשם.

החלק השני בדבר ה' - אישי: "ויוסף ישית ידו על עיניך" -

זאת כפי שאמר יעקב בתחילת העניין: "עוד יוסף בני חי, אלקה ואראנו בטרם אמות".

למרות דברי העידוד הללו מאת ה', תש כוחו של יעקב. אימת הגלות היא שהתישה את כוחו.

מי שנקרא שלוש פעמים בהליכתו עד באר שבע בשם 'ישראל' (מ"ה, כח; מ"ו, א-ב), - מקור 14 -

נקרא בירידתו מבאר שבע למצרים שלוש פעמים בשם 'יעקב' (מ"ו, ה-ז).

18. בראשית מ"ו

(ה) וַיִּקֶם יַעֲקֹב מִבָּאָר שְׁבַע וַיֵּשְׂאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת יַעֲקֹב אֲבִיהֶם וְאֶת טַפָּם וְאֶת נְשֵׁיהֶם בְּעֶגְלוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח פְּרָעָה לְשֵׂאת אוֹתוֹ: (ו) וַיִּקְחוּ אֶת מִקְנֵיהֶם וְאֶת רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכְשׁוּ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיָּבֵאוּ מִצְרַיִם יַעֲקֹב וְכָל זָרְעוֹ אוֹתוֹ:

התחלפות זו בין שני השמות נעשתה בדבר ה' אליו (מ"ו, ב): "ויאמר א-להים לישראל במראת הלילה, ויאמר: יעקב יעקב, ויאמר: הנני".

וביאר זאת רמב"ן:

19. רמב"ן

היה ראוי שיקראנו בשם הנכבד ההוא [ישראל], וכן הוא נזכר בפרשה הזאת שלושה פעמים. אבל קראו יעקב לרמוז כי עתה לא ישור עם א-להים ועם אנשים ויוכל, אבל יהיה בבית עבדים עד שיעלנו גם עלה, כי מעתה הגלות תתחיל בו... 'יעקב' הוא עתה ברדתו שם.

שמחתו של 'ישראל' ההולך לראות את בנו האהוב שנתגלה לו עתה כי חי הוא, מתבטאת בעמידתו האקטיבית בראש המשפחה בהליכה עד באר שבע (מ"ו, א): מקור 14 - "ויסע ישראל וכל אשר לו".

חולשתו ויראתו של 'יעקב' היורד מצרימה להתחיל גלות ממושכת, עבדות ועינוי של בניו אחריו, מתבטאת בהפיכתו לנישא על ידי בניו (ה): "וישאו בני ישראל את יעקב אביהם ואת טפם ואת נשיהם בעגלות אשר שלח פרעה".

המניע הראשון לירידת יעקב מצרימה הוא מניע מקומי, תולדת הסיפור שבו אנו עומדים - סיפור ההתגלות של יוסף למשפחתו - והוא הרצון להתאחד בשנות הרעב תחת חסותו של יוסף במצרים.

מניע זה, שהוא חיובי באופיו, הופך את ההליכה להליכה שמחה.

אולם התגלות ה' ליעקב בבאר שבע מוסיפה מניע שהקשרו רחב מאוד:

בברית בין הבתרים גילה ה' לאברם את תכניתו (ט"ו, יג): "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה", והנה עתה מוטל השטר הזה על יעקב שיחל בפירעונו.

מניע זה, שיעקב היה ירא מפניו בסתר לבו, ושנתגלה כאמת בדבר ה', משנה לחלוטין את אופי ירידתו של יעקב למצרים.

ג. "רגליו של אדם הן ערבות בו: למקום שהוא מתבקש - לשם הן מובילות אותו"

יש לברר תופעה זו, החוזרת ונשנית בתולדות חייו של יעקב, ורק בשלו.

בסעיף זה נתייחס לאירועים א-ג שבסעיף הקודם, ואילו לאירוע ד, שהשוני בינו לבין קודמיו בולט לעין, נקדיש את הסעיף הבא.

נראה כי בשלושת האירועים הללו מרמזת התורה על ביקורת כלפי יעקב, שלא פעל מעצמו כפי שהיה צריך לפעול מחמת המניע השני, ועל כן גלגלה ההשגחה את המציאות בדרך

שמאלצת את יעקב לפעול כראוי **מחמת הכרח** - מחמת המניע הראשון - המידי.

אולם כדי שפעולתו תיעשה מתוך המניע הראוי והמרומם, כפי שהדבר היה צריך להיות, מתגלה ה' ליעקב בכל שלושת האירועים הללו ומצווה עליו לפעול מחמת המניע השני - הראוי.

1. יציאתו של יעקב לחרן

בחירת אישה ראויה אינה דבר שולי בתולדות האבות. כמעט פרשה שלמה הוקדשה לעניין זה ביחס ליצחק.

חשיבות הזיווג בסיפור האבות נובעת מייעודם - הקמת אומה גדולה שתהא בת-ברית לא-לוהים; השותפה לכל אחד מן האבות צריכה להיות ראויה לייעוד זה.

והנה מתעצל יעקב בדבר זה, ואף שהגיע לגיל הנישואין, ועשו אחיו התאום כבר נשא שתי נשים חתיות (אשר היו מורת רוח ליצחק ולרבקה), אין יעקב פועל לשים פעמיו אל משפחת אמו כדי למצוא את זיווגו (כפי שיצחק אביו מצא את זיווגו במשפחה זו).

אפשר לסנגר על יעקב ולומר כי לא רצה לעזוב את הארץ.

אולי היה סבור שכפי שאביו נמנע מכך מניעה עקרונית (כ"ד, ה-ח: אברהם מצוה את עבדו "רק את בני לא תשב שמה"), כן גם הוא מנוע מכך. (ראה דברי רד"ק בסעיף הקודם - מקור 15 -).

אולם הנסיבות שבהן נשלח עבד זקן להביא אישה מבנות המשפחה כדי להשיאה לבן שהגיע לפרקו, נראה שאינן בנות הישנות.

בין כך ובין כך אין יעקב מברר שאלה זו, ונוקט בדרך של שב ואל תעשה.

בכך יש התרשלות בהקמת המשפחה - במילוי הייעוד.

על כן מתגלגלים הדברים באופן שיעקב ייאלץ לברוח מפני אחיו כדי להבטיח את חייו, וזאת הוא עושה במצוות אמו.

במקום המקלט שאליו יברח - בית לבן אחי אמו - מצפות שתי בנות לבן להינשא לו.

כדי שלא ישכח את "התכלית האמתית" להליכתו, שומע יעקב תכלית זו מאביו, השולחו בפירוש כדי לשאת אישה.

כך נאלץ יעקב לברוח למקום שהיה אמור ללכת אליו בנחת ובשמחה על מנת למצוא בו את זיווגו.

התגלות ה' ליעקב בבית אל מכשירה, ראש לכול, את יציאתו חוצה לארץ, הדבר שאולי מפניו חשש יעקב.

אך לא רק "הכשר" ועידוד ליעקב בדרכו לגלותו יש בה: היא נועדה לרומם את מניעיו של יעקב עוד יותר ממה שציווה עליו אביו.

בהתגלות זו נרמז לו כי כל ייעודו של בית האבות תלוי בהליכתו עתה לשם הקמת משפחה.

מסע היסטורי של דורות רבים עד להתרבות זרעו של יעקב "כעפר הארץ" וירושת "הארץ אשר אתה שכב עליה", יתחיל בצעד קטן של יעקב - "וישא יעקב רגליו, וילך ארצה בני

קדם".

ועוד זאת מתברר בבית אל:

ה' מבטיח ליעקב "והשבתוך אל האדמה הזאת",

ויעקב מצדו נודר נדר: כאשר ישיבנו ה' בשלום אל בית אביו, יקיים את נדרו בבית אל.

2. בריחתו של יעקב מלבן

ארבע עשרה שנים התעכב יעקב בבית לבן בעל כורחו, כדי למלא את הייעוד שלשמו יצא לשם: הקמת משפחה.

והנה, כאשר תמו שנים אלו, מסכים יעקב להיענות לבקשת לבן ולהמשיך להשתהות בגלות חרן מתוך מטרה "לעשות לביתו", ואינו נותן להשתהות זו כל קצבה.

2.1. בראשית ל'

(כה) ויהי פֶּאֶשֶׁר יְלָדָה רַחֵל אֶת יוֹסֵף וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל לְבָן שְׁלַחֲנִי וְאֶלְכֶה אֶל מְקוֹמִי וְלֵארוֹצִי: (כו) תָּנָה אֶת נָשִׁי וְאֶת יְלָדֵי אֲשֶׁר עֲבַדְתִּי אִתְּךָ בְּהֵן וְאֶלְכֶה כִּי אֶתָּה יְדַעְתָּ אֶת עֲבַדְתִּי אֲשֶׁר עֲבַדְתִּיךָ: (כז) וַיֹּאמֶר אֵלָיו לְבָן אִם נָא מְצִאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ נְחַשְׁתִּי וַיְבָרְכֵנִי יְהוָה בְּגִלְגָל: (כח) וַיֹּאמֶר נִקְבָה שְׂכָרְךָ עָלַי וְאֶתְנָה: (כט) וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֶתָּה יְדַעְתָּ אֶת אֲשֶׁר עֲבַדְתִּיךָ וְאֶת אֲשֶׁר הָיָה מְקַנְךָ אִתִּי: (ל) כִּי מַעַט אֲשֶׁר הָיָה לְךָ לִפְנֵי וַיִּפְרָץ לְרֵב וַיְבָרְךָ יְהוָה אִתְּךָ לְרַגְלֵי וְעַתָּה מְתִי אַעֲשֶׂה גַם אֲנִי לְבֵיתִי:

(לא) וַיֹּאמֶר מָה אֲתָן לְךָ וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב לֹא תִתֶּן לִי מְאוּמָה אִם תַּעֲשֶׂה לִּי הַדָּבָר הַזֶּה אֲשׁוּבָה אֶרְעָה צֹאנְךָ אֲשֶׁמֶר: (לב) אֶעֱבֹר בְּכָל צֹאנְךָ הַיּוֹם הַסֵּר מִשָּׁם כֹּל שֶׁהָיָה נִקְדָּ וְטָלוּא וְכָל שֶׁהָיָה חוֹם בְּפִשְׁבִּים וְטָלוּא וְנִקְדָּ בְּעֵזִים וְהָיָה שְׂכָרִי: (לג) וְעַתָּה בִּי צְדָקְתִּי בְּיוֹם מָחָר כִּי תָבוֹא עַל שְׂכָרִי לִפְנֵיךָ כֹּל אֲשֶׁר אֵינְנוּ נִקְדָּ וְטָלוּא בְּעֵזִים וְחוֹם בְּפִשְׁבִּים גָּנוּב הוּא אִתִּי: (לד) וַיֹּאמֶר לְבָן הֵן לוֹ יְהִי כְדָבְרְךָ:

בכך הוא מעכב את שיבתו לארץ אבותיו, לקיום נדרו ולכיבוד הוריו הזקנים עיכוב בלתי מוצדק.

על כן מתגלגלים האירועים באופן שיעקב נדחף לצאת מחרן, בעקבות שינוי היחס כלפיו מצד לבן ומצד בניו, והוא נאלץ לברוח מפני לבן, במקום שהיה מודיע לו זה מכבר על רצונו לשוב אל ארץ אבותיו (כפי שעשה באמת לאחר אותן 14 שנה, ל', כה-כו, אלא שאז לא עמד על דעתו ונענה להפצרת לבן שיישאר), והיה זוכה אז ללכת שמה "בתוף ובכינור".

אולם כדי שבעת בריחתו יזכור יעקב את "התכלית האמתית" לשובו לארצו, מתגלה אליו ה' לכבודו, ומצווה עליו לשוב אל ארץ אבותיו, ואף מזכיר לו את נדרו.

בעיונו לפרשת ויצא ציינו כי ניתן לסנגר על יעקב ולטעון כי התעכבותו בחרן נבעה מפחדו מפני עשו ומרצונו לדחות את המפגש עמו ככל האפשר. אלא שהסנגוריה אינה אלא בגדר השערה.

סיפור התורה אינו מזכיר זאת, ואינו מצדיק בכך את יעקב.

3. הליכת יעקב משכם לבית אל

המעין בפסוקים החל מסופו של פרק ל"ג ועד ראשיתו של פרק ל"ה ייווכח כי יעקב וביתו אינם עוברי אורח בשכם, אלא שוהים שם תקופה ארוכה.

יעקב קונה את חלקת השדה הסמוכה לעיר, מקום אשר נטה שם אוהלו:

חומרת עיכובו של יעקב גוברת מאירוע לאירוע.

המניעים לכך נעשים פחות ופחות מובנים, וגם האיחור בקיום הנדר והאיחור בכיבוד אביו הזקן הולכים וגוברים ככל שהזמן עובר.

החמרה זו באה לידי ביטוי בשתיים:

בהקדמת התגלות ה' ליעקב מאירוע לאירוע, ובמחירים ההולכים וגדלים ששילם יעקב על עיכובים אלו.

ביציאתו לחרן מתגלה ה' ליעקב רק לאחר שיצא לדרכו, בהגיעו מבאר שבע לבית אל.

בהיותו בחרן, לעומת זאת, מתגלה אליו ה' מיד לאחר שנתבררו לו העובדות הדוחפות אותו לברוח, עוד בטרם גמלה תכנית הבריחה לכדי מעשה.

בשכם מקדים צו ה' את הרמיזה לבריתו עד כדי כך שנראה כי הוא המניע הראשון להליכתו משם.

הסבר הדבר הוא בכך שככל שהעיכוב של יעקב נעשה בעיית יותר, כך נעשה צו ה' ליעקב דרסטי יותר ומוקדם יותר.

בבית אל אין ה' מצווהו בפירוש ללכת חרנה;
דבר זה רק משתמע מן ההתגלות שם.

בחרן כבר מצווהו ה' על חזרה לארצו, אך אינו מצווה עליו בפירוש לקיים את חובותיו שם.

ואילו בשכם אומר לו ה' בפירוש לא רק לעלות לבית אל אלא גם לעשות שם מזבח ולקיים את נדרו.

על כל ההתעכבויות הללו בחייו שילם יעקב מחיר אחד משותף:

הוא נאלץ לברוח בבהילות, ולעיתים מתוך סכנת נפשות, במקום ללכת בניחותא, בשמחה ובלב טוב.

אך מלבד זאת שילם יעקב מחירים נוספים על כל התעכבות שלו, מחירים ההולכים וגדלים מאירוע לאירוע:

א. הליכתו לחרן בבהילות וללא הכנה מספקת גרמה לו כי 'במקלו עבר את הירדן' והגיע אל לבן בחוסר כול.

כיוון שלא היה בידו מוהר, נאלץ לעבוד שבע שנים ואחריו עוד שבע נוספות כדי לזכות בשתי נשיו.

ב. בריחתו מלבן הביאה עליו את המרדף של חותנו אחריו ואת העימות הלא-נעים ביניהם שהתקיים בסופו.

בעת הבריחה גנבה רחל את התרפים בלא ידיעתו של יעקב, ודבר זה גרם לכך שיעקב קילל את אשתו האהובה בלא יודעין, ולכך שבוויכוחו עם לבן הציג עמדה מוסרית המבוססת על טעות.

ג. התעכבותו בשכם הביאה כמה רעות על יעקב:

(1) אונס דינה, מעשה שמעון ולוי בשכם והוויכוח העמוק שנתגלע בין יעקב לבניו.

(2) בבואו לבית אל לקיים את נדרו נאמר בסוף העניין:

21. בראשית ל"ג

(יח) וַיבֹא יַעֲקֹב שְׁלֹם עִיר שָׁכֵם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בְּבֵאוֹ מִפְּדֹן אֲרָם וַיְחַן אֶת פְּנֵי הָעִיר: (יט) וַיִּקַּח אֶת חֶלְקֵת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר נָטָה שָׁם אֶהְלוּ מִיַּד בְּנֵי חַמּוֹר אֲבִי שָׁכֵם בְּמַעֵה קְשִׁיטָה:

בני יעקב מתעסקים שם בכלכלת המשפחה:

22. בראשית ל"ד

(ה) וַיַּעֲקֹב שָׁמַע כִּי טָמְאָה אֶת דִּינָה בְּתוֹ וּבְנֵיו הָיוּ אֶת מְקַנְהוּ בְּשָׂדֵה וְהַחֲרַשׁ יַעֲקֹב עַד בָּאָם:

ומתנהל משא ומתן על התאזרחותם בעיר.

(ח) וַיְדַבֵּר חַמּוֹר אֲתָם לֵאמֹר שָׁכֵם בְּנֵי חֶשְׁקָה נִפְשׁוּ בְּבִתְכֶם תָּנוּ נָא אֶתְּהָ לּוֹ לְאִשָּׁה: (ט) וְהִתְחַתְּנוּ אִתָּנוּ בְּנִתֵיכֶם תִּתְּנוּ לָנוּ וְאֶת בְּנִתֵינוּ תִּקְחוּ לָכֶם: (י) וְאִתָּנוּ תִּשְׁבוּ וְהָאֶרֶץ תִּהְיֶה לְפָנֶיכֶם שְׁבוּ וַיִּסְחָרוּ וְהֵאחֲזוּ בָּהּ:

אף כי בני יעקב לא התכוונו בכנות לדבריהם במשא ומתן הזה - "וישבנו אתכם והיינו לעם אחד" - ברור שעצם הצעת הדבר בידי חמור נשיא הארץ (ל"ד, י) מלמדת על ישיבה ממושכת במקום אשר קדמה להצעה זו.

ראב"ע מוכיח את הדבר בדרך אחרת (דבריו נמצאים בתפר שבין פרק ל"ג לפרק ל"ד, כמבוא לפרשת דינה):

23. ראב"ע

ולפי דעתי ייתכן שהתעכב בעיר שכם שנים רבות (!), כי דינה לא הייתה [-בבואו לשכם אפילו] בת שבע שנים, גם שמעון ולוי קטנים היו [מכדי לעשות מה שעשו, בעת בואו לשכם].

יעקב אינו מזדרז להגיע לבית אל ולשלם את נדרו, ולהמשיך משם חברונה אל אביו הזקן.

לפיכך נתגלגל הדבר, והמאורעות הקשים שאירעו בשכם חייבו אותו לברוח משם.

וכמו באירועים הקודמים, בא גם כאן צו ה' להזכירו את נדרו וליידע אותו במטרה האמתית הראויה להליכתו, שאם היה מקדים לפעול על פיה לא היה צריך להגיע לידי בריחה.

– מקור 10 –

קשה למצוא הסבר מניח את הדעת להתעכבות זו של יעקב בשכם, כאלה שניסינו למצוא באירועים הקודמים.

אפשר שפחדו מעשו ממשך להתרועעו מלהתקרב שוב אל אחיו (השווה ל"ג, יב-יח לל"ו, ו-ח).

24. בראשית ל"ג

(יב) וַיֹּאמֶר נֹסְעָה וְנִלְכָה וְנִלְכָה לְגִנְדָן: (יג) וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲדֹנָי יִדַע כִּי הַיְלָדִים רַכְּסִים וְהַצֹּאֵן וְהַבָּקָר עֲלוֹת עָלַי וּדְפָקוּם יוֹם אֶחָד וּמָתוּ כָּל הַצֹּאֵן: (יד) וַיַּעֲבֹר נָא אֲדֹנָי לְפָנַי עֲבָדוּ וְאֲנִי אֲתַנְהֵלָה לְאִטִּי לְרִגְלֵי הַמְּלֹאכָה אֲשֶׁר לְפָנַי וְלְרִגְלֵי הַיְלָדִים עַד אֲשֶׁר אָבִיא אֵל אֲדֹנָי שְׁעִירָה: (טו) וַיֹּאמֶר עֲשׂוּ אֲצִיגָה נָא עִמָּךְ מִן הָעֵם אֲשֶׁר אֲתִי וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶה אֲמַצָּא חֵן בְּעֵינֵי אֲדֹנָי: (טז) וַיָּשָׁב בַּיּוֹם הַהוּא עֲשׂוּ לְדַרְכּוֹ שְׁעִירָה: (יז) וַיַּעֲקֹב נָסַע סִכְתָּה וַיָּבֹן לוֹ בַּיִת וַלְמַקְנָהוּ עֲשָׂה סִכְתָּה עַל פֶּן קָרָא שֵׁם הַמָּקוֹם סִכְתָּה: (יח) וַיבֹא יַעֲקֹב שְׁלֹם עִיר שָׁכֵם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בְּבֵאוֹ מִפְּדֹן אֲרָם וַיְחַן אֶת פְּנֵי הָעִיר:

25. בראשית ל"ו

(ו) וַיִּקַּח עֲשׂוּ אֶת נָשָׁיו וְאֶת בָּנָיו וְאֶת בְּנִתָּיו וְאֶת כָּל נַפְשׁוֹת בֵּיתוֹ וְאֶת מְקַנְהוּ וְאֶת כָּל בְּהֵמָתוֹ וְאֶת כָּל קִנְיָנוֹ אֲשֶׁר רָכַשׁ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיֵּלֶךְ אֶל אֲרָץ מִפְּנֵי יַעֲקֹב אַחִיו: (ז) כִּי הָיָה רְכוּשׁוֹ רַב מִשְׁבֵּת יַחְדָּו וְלֹא יָכְלָה אֲרָץ מְגוּרֵיהֶם לְשִׂאת אֹתָם מִפְּנֵי מְקַנְיָהֶם:

אשר נדרת לי שם נדר אי"ר אבא בר כהנא אי"ל הקב"ה ליעקב בשעת עקתא נדרא בשעת רווחא שמטי כשהיית בצרה נדרת וכשאתה בריוח שכחת מיד ויאמר יעקב אל ביתו ואל כל אשר עמו וגוי' ונקומה ונעלה בית אל וגוי'

ד. הירידה למצרים "בחבלי אדם... בעבותות אהבה"

מה בין שלושת האירועים שנידונו בסעיף הקודם לבין האירוע הרביעי - ירידת יעקב למצרים - שלא נידון בו?

כאן אין כמו ביקורת על כך שיעקב לא נזרז לרדת למצרים בהתנדבות לשם התחלת הגלות.

ובכל זאת היחס בין שני המניעים דומה: המניע הראשון הוא מקומי, והוא נועד לא לאלץ את יעקב (אמנם בדרך נעימה מאוד) לפעול כדי להגשים מניע שני, נסתר ועמוק, מניע שהקשרו רחב בהרבה מן הסיפור הנוכחי.

וכמו באירועים הקודמים, גם כאן מתגלה המניע השני בדבר ה' ליעקב.

מאמרו של ר' יוחנן במסכת שבת פ"ט, ב מבהיר את היחס בין שני המניעים הללו:

31. מסכת שבת פ"ט

ראוי היה יעקב אבינו לירד למצרים בשלשלאות של ברזל (רש"י: כדרך כל הגולים, שהרי על פי גזרת גלות ירד לשם), אלא שזכותו גרמה לו, דכתיב (הושע י"א, ד) 'בחבלי אדם אמשכם, בעבותות אהבה' (- ויאדם' הוא כינוי ליוסף בכמה מקומות במקרא ובדברי חז"ל).

על פי מאמר זה ניתן לומר ביחס לאירועים הקודמים את ההפך:

ראוי היה יעקב אבינו ללכת לחרן כדי לשאת שם אישה, ולשוב משם לארצו ולקיים את נדרו, ולכבד את אביו ואמו בשמחה ובטוב לבב (כדרך רבים העושים מעשים מעין אלו בשמחה), אלא שחובתו - שלא עשה כן מעצמו ובזמן הראוי - גרמה לו שנאלץ לעשות זאת בבריחה ובסכנה, בהילות ובהפסד.

ואף על פי כן, זכותו של יעקב גרמה לכך כי בכל מקום מתגלה לו ה' ומודיע לו מה עליו לעשות, ומהי המטרה המרוממת לעשייתו זאת, וזוהי זכות שבתוך החובה.

על אף היפוך היחס בין שלושת האירועים הראשונים לזה הרביעי, נוכל להכליל ולומר, כי כאשר מייעדת ההשגחה את האדם לפעול פעולה מסוימת כי אז:

32. סוכה נ"ג, א

רגלוי דבר איניש אינון ערבין ביה: לאתר דמיתבעי, תמן מובילין יתיה (רגליו של אדם הן ערבות בו: למקום שהוא מתבקש, לשם הן מובילות אותו).

(אף זהו מאמר שנאמר בשמו של ר' יוחנן).

אם אין האדם פועל מתוך בחירה ומודעות לשם קיום המטרה המיועדת לו מאת ה', מגלגלת ההשגחה את נסיבות חייו באופן שהוא נדחף לעשות את הדבר הנחוץ מחמת אילוצים חיצוניים, או מחמת מניעים פנימיים שהוא מעוניין בהם מצד אחר.

אלא שכאשר המטרה הא-לוהית לפעולתו של האדם היא

26. בראשית ל"ה, ח

ותמת דבורה מינקת רבקה ותקבר מתחת לבית אל תחת האלון, ויקרא שמו אלון בכות.

חז"ל (בראשית רבה פ"א, ה), ובעקבותיהם כמה פרשנים וביניהם רמב"ן, ראו בכך רמז למיתת רבקה, שיעקב נתבשר עליה כאן:

27. רמב"ן

"ולכן קרא שם המקום ההוא אלון בכות... יעקב בכה והתאבל על אמו הצדקת אשר אהבתו ושלחה אותו שם, ולא זכתה לראותו בשובר".

מכל מקום, ברור למדיי שבבואו לקריית ארבע:

28. בראשית ל"ה

(כז) וַיָּבֵא יַעֲקֹב אֶל יִצְחָק אָבִיו מִמְּרָא קְרִיַת הָאֲרָבַע הוּא קְרִיַת אֶשְׁרָר גַּר שֵׁם אֲבִיהֶם יִצְחָק: לא מצא יעקב את אמו בין החיים.

ושמא אם היה מקדים את בואו שמה, עוד היה נפגש עמה..

3) בצאתו מבית אל ללכת חברונה אל אביו נאמר:

29. בראשית ל"ה

טז ויסעו מבית אל ויהי עוד כברת הארץ לבוא אפרתה... יט ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה הוא בית לחם.

הרבה היה יעקב מיצר על כך שאשתו האהובה לא נקברה בקבר המשפחה - במערת המכפלה, והוא נותן לכך ביטוי בדבריו ליוסף בפרשתנו, שנים רבות אחר כך:

30. בראשית מ"ח, ז

ואני בבאי מפדן מתה עלי רחל בארץ כנען בדרך בעוד כברת ארץ לבא אפרתה, ואקברה שם...

אף דבר זה היה נמנע אם היה יעקב מקדים בואו אל אביו חברונה.

נדמה כי הרבה מן הסבל שסבל יעקב בחייו הוא תולדת אותם עיכובים שנתעכב מלילך אל המקומות שאליהם נתבקש לילך.

כמו שאומר המדרש:

מדרש תנחומא וישלח פרק ח'

ואמר רבי ינאי הנודר ואינו משלם פנקסו מתבקרת לפני הקב"ה ואומר היכן פלוני בן פלוני שנדר נדר ביום פלוני בא וראה כשהלך יעקב לארם נהרים מה כתיב שם וידר יעקב נדר לאמר וגוי' (בראשית כח) השיבו על כל דבר ודבר הלך ונתעשר ובא וישב לו ולא שלם את נדרו הביא עליו עשו ובקש להרגו נטל ממנו כל אותו דורון עזים מאתים לא הרגיש הביא עליו המלאך ורפש עמו ולא הרגו שנאמר ויותר יעקב לבדו ויאבק איש עמו זה סמאל שרו של עשו שבקש להרגו שנאמר וירא כי לא יכול לו ונעשה צולע כיון שלא הרגיש באת עליו צרת דינה שנאמר ותצא דינה כיון שלא הרגיש באת עליו צרת רחל שנאמר ותמת רחל ותקבר מסייע ליה לרב שמואל בר נחמן דאמר כל הנודר ואינו משלם גורם לאשתו שתמות שנאמר אם אין לך לשלם וגוי' **אמר הקב"ה עד מתי יהא הצדיק הזה לוקה ואינו מרגיש באיזה חטא לוקה** הריני מודיעו שנאמר ויאמר אלהים אל יעקב קום עלה בית אל ושב שם אי"ר איבו מהולתך טרשא אקיש עלה אי"ל הקב"ה לא הגיעוך הצרות האלו אלא על שאחרת את נדרך אם את מבקש שלא יגיעוך עוד צרה קום עלה בית אל ועשה שם מזבח לאותו מקום שנדרת לי שם נדר אנכי האל בית אל אשר משחת שם מצבה

יעקב מתגלה כקנאי לבקשת השלווה והשלום, כפי שהדבר מתגלה בכמה אירועים בחייו, כמו בוויכוחו עם שני בניו בסיומה של פרשת דינה.

בקשת השלווה והרצון לשבת בה היא תכונתם של צדיקים - "צדיקים מבקשים לישב בשלווה",

ואילו:

34. ישעיהו נ"ז, כ

"הרשעים - כים נגרש, לא יוכלו השקט".

הצדיקים חרדים מכל זעזוע בחייהם, וכל חפצם הוא בשמירת הקיום שלהם ושל ביתם. הם אינם נושאים פניהם לגדולות, ושמחים בחלקם כשהוא מכיל שלווה.

אולם צדיקים גדולים כאבינו יעקב אינם מיועדים ע"י בוראם לחיי שלווה, אלא לחיים שיש בהם הגשמת ייעוד.

לשלווה יזכו בעולם הבא בזכות אותם מאבקים וסערות שפקדו אותם בעולם הזה.

באופן פרדוכסלי, דווקא בקשת השלווה היא שמביאה על הצדיק את הסערות החמורות ביותר.

נדמה כי בבוא יעקב מצרימה לפגוש את בנו האהוב, שאותו לא ראה עשרים ושתיים שנה, ולאחד סביבו את כל משפחתו מתוך ביטחון כלכלי ובעוד שסימני הגלות אינם ניכרים עדיין, הגיע יעקב סוף סוף לישב בשלווה הנכספת.

אולם לא כן הדבר.

דווקא אז, בימי מחלתו האחרונה, מתנער אבינו הזקן, ומצליח להביא לעזיבתו את מצרים ולשיבתו אל ארץ אבותיו ואל קברי אבותיו.

קבורת יעקב בארץ כנען במערת המכפלה היא התנועה האחת והאחרונה שהיא כולה פרי יזמתו ודחיפתו של יעקב מלכתחילה.

לאחריה הושג סוף סוף מבוקשו לזכות בשלווה, במה שמתקן לצדיקים בעולם הבא.

חובה לו, כגון גלות, שבתפיסה האנושית היא דבר רע, אז אין האדם נדרש לפעול למימושה.

וכאשר האדם הוא בעל זכות, כיעקב, משתמשת ההשגחה בנסיבות שמקלות עליו לבלוע את הגלולה המרה.

כך נמשך יעקב אל גלות מצרים "בחבלי אדם... בעבותות אהבה" כפרה סרבנית הנמשכת אחר העגל שלה (עיין בראשית רבה ראש פרשה פ"ו).

אך גם כאן אין הקב"ה מטשטש את האמת בקשר למטרת הירידה למצרים:

זכותו של יעקב אינה רק בכך שה' מושכו למצרים כדי שיוזכה לראות את יוסף בנו האהוב, אלא גם בכך שה' מודיעו בבאר שבע כי בירידתו זו למצרים יהיה שם לגוי גדול ועצום.

ה. "צדיקים מבקשים לישב בשלווה"

התבלטותה של תופעה כה מרכזית וכה הרת תוצאות בחייו של יעקב אבינו "הבחור שבאבות", מחייבת הסבר: ממה נובעת נטייה זו שלו להשתהות במקומו בעת שנחוצה תנועה ועזיבה של אותו מקום?

דרשה של ר' אחא בבראשית רבה (פ"ד, ג) פוקחת את עינינו להבין פשר דבר.

נביאנה בלשונו של רש"י על הפסוק הראשון בפרשת וישב:

33. רש"י בראשית ל"ז, ב

ביקש יעקב לישב בשלווה, קפץ עליו רוגזו של יוסף.

צדיקים מבקשים לישב בשלווה.

אומר הקב"ה: לא דיין לצדיקים מה שמתקן להם לעולם הבא, אלא שמבקשים לישב בשלווה בעולם הזה?

בקשת "הישיבה בשלווה" היא אולי הקו האופייני ביותר באישיותו של יעקב.

היא שמביאה אותו להתמיד בישיבה בכל מקום שבו הגיע לשלווה יחסית, ולהמשיך בכך תוך דחייה מתמדת של כל שינוי וכל חריגה, שיש בהם תמיד אי-ודאות וסכנה.